

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ГЕРОЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE IMAGE OF THE HERO IN UKRAINIAN LITERATURE AND ITS INTERPRETATION IN SCHOOL TEXTBOOKS OF THE 20TH CENTURY

Статтю присвячено презентації методологічних засад дослідження образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ століття. Доведено, що в презентації методології дослідження першочергову роль відіграють підходи до вивчення образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ століття, що дає змогу реалізувати комплексний і об'єктивний аналіз теорії і практики такого процесу в означених хронологічних межах. Розглянуто зміст понять «методологія», «методологічний підхід». Визначено та схарактеризовано основні підходи до такого дослідження, серед яких: аксіологічний, герменевтичний, культурологічний, хронологічно-історичний, ретроспективний, системний, особистісно-діяльнісний, порівняльно-зіставний та ін. Окреслено, що використання вищезазначених підходів передбачає застосування методологічних принципів: науковості, сутнісного аналізу, цілісності, історико-педагогічної об'єктивності, історико-часової корекції, ретроспективно-прогностичної спрямованості, парадигмального співвідношення історико-педагогічного матеріалу, конструктивно-позитивного аналізу історії педагогіки. Означено роль історико-логічного, історико-структурного, порівняльно-зіставного, історико-системного дослідницьких методів. Встановлено, що узагальнення презентованих методологічних засад організації та проведення дослідження дає змогу виявити і охарактеризувати основні тенденції, особливості становлення та розвитку образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ століття, означити нормативні та практичні основи вивчення образу героя на уроках української літератури та окреслити шляхи покращення змістового наповнення критичних матеріалів сучасних підручників з української літератури, враховуючи конструктивні історичні надбання. Зауважено, що проведена розвідка не претендує на завершеність дослідження проблеми (подальшого вивчення потребує історіографія дослідження образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ століття).

Ключові слова: методологія, методологічний підхід, методологічний принцип, дослідницький метод.

The article is devoted to the presentation of the methodological foundations of the study of the image of the hero in Ukrainian literature and its interpretation in school textbooks of the 20th century. It is proved that in the presentation of the research methodology, approaches to the study of the image of the hero in Ukrainian literature and its interpretation in school textbooks of the 20th century play a primary role, which makes it possible to implement a comprehensive and objective analysis of the theory and practice of such a process within certain chronological limits. The content of the concepts "methodology", "methodological approach" is considered. The main approaches to such research are defined and characterized, including: axiological, hermeneutic, cultural, chronological-historical, retrospective, systemic, personal-activity, comparative-comparative, etc. It is outlined that the use of the above-mentioned approaches involves the application of methodological principles: scientificity, substantive analysis, integrity, historical-pedagogical objectivity, historical-temporal correction, retrospective-prognostic orientation, paradigmatic correlation of historical-pedagogical material, constructive-positive analysis of the history of pedagogy. The role of historical-logical, historical-structural, comparative-comparative, historical-systemic research methods is defined. It was established that the generalization of the presented methodological principles of the organization and the conduct of the research makes it possible to identify and characterize the main trends, features of the formation and development of the image of the hero in Ukrainian literature and its interpretation in school textbooks of the 20th century, to identify the normative and practical foundations of the study of the image of the hero in the lessons of Ukrainian literature and outline ways to improve the content of critical materials of modern textbooks on Ukrainian literature, taking into account constructive historical heritage. It is noted that the conducted research does not pretend to be a complete study of the problem (the historiography of the study of the image of the hero in Ukrainian literature and its interpretation in school textbooks of the 20th century requires further study).

Key words: methodology, methodological approach, methodological principle, research method.

УДК 37.091.64:37.014.5"20":821.161.0:7.04

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.2.2>

Йовенко Л.І.,

докт. пед. наук,
професорка кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах російсько-української війни актуалізувалася необхідність формування нової особистості – патріотки, носія національних та європейських цінностей.

Це зумовлює розробку системи заходів, що спрямовані на посилення національно-патріотичного виховання молоді, враховуючи історико-педагогічний досвід розвитку патріотичних чеснот та героїчних рис попередніх років. Зокрема, у «Концепції національно-патріотичного виховання

в системі освіти України» зазначено, що: «нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони уже ввійшли до освітнього і загально виховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери» [9].

Вагому роль у розробці сучасної освітньої системи є методологічні засади дослідження образу героя та його інтерпретації в шкільних підручниках із української літератури ХХ століття.

Важливим для отримання наукових, теоретичних і практичних результатів є вибір методологічних основ дослідження. Як стверджує С. Гончаренко, структура методологічного знання передбачає опанування дослідником філософських знань, загальнонаукової та конкретно-наукової методології [7].

Зауважимо, що поняття «методологія» в нашій статті розглядається як система загальних підходів, принципів і методів, що можуть використовуватися для дослідження образу героя в українській літературі та вивчення його інтерпретацій в шкільних підручниках з української літератури ХХ століття. Це стосується вибору загального напрямку дослідження, системи основних підходів, принципів і методів його організації та проведення, а також аналізу отриманих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Розробкою методологічної основ історико-педагогічних досліджень займалися: В. Безпалько, І. Бех, С. Гончаренко, Н. Гупан, А. Капська, В. Кремень, В. Кушнір, О. Сухомлинська (загальні методологічні вимоги до історико-педагогічного дослідження, критерії оцінювання стану педагогічної науки в той чи інший період розвитку). Зокрема, О. Сухомлинська зосереджує увагу на тому, що історико-педагогічний простір постійно збагачується новими темами, іменами, фактами, датами, дослідниками, що зумовлює багатоаспектність наукової рефлексії (історичне, наукове, соціальне знання, світоглядні й культурні універсалії), які комплексно становлять контекст дослідження. Вчена називає його лінгвістично-літературознавчим терміном «околиці» (згідно з теорією Карла Бюлера щодо околиць мовного контексту) [10, с. 43]. Запропоновану розвідку ми спробуємо провести в аналогічному ракурсі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукових досліджень, які б детально презентували методологічні засади

дослідження обраної проблематики, обмаль, що й обумовило виникнення цієї публікації.

Метою статті є розгляд методологічних підходів, принципів і дослідницьких методів вивчення образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У презентації методології дослідження першочергову роль відіграють підходи до вивчення образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ століття, що дає змогу реалізувати комплексний і об'єктивний аналіз теорії і практики такого процесу в означених хронологічних межах. Основними підходами визначено: аксіологічний, ґерменевтичний, культурологічний, хронологічно-історичний, ретроспективний, системний, особистісно-діяльнісний, порівняльно-зіставний та ін.

Зазначимо, що під «методологічним підходом» ми розуміємо «спосіб вивчення об'єкта, що ставить кордони його пізнання й визначає загальну стратегію дослідження» [6, с. 29].

У сучасних педагогічних парадигмах зацентровано на ролі ціннісних чинників, що повною мірою розкрито в законах України про освіту, Національній доктрині розвитку освіти, Концепції національно-патріотичного виховання тощо. Так, у законі України «Про освіту» наголошується на пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей, зв'язку з національною культурою, історією, освітою.

Педагогічна аксіологія містить такі компоненти: «демонстрація багатоманітності наявних систем ціннісних орієнтацій; реальний плюралізм спрямованості людей, що взаємодіють у процесі виховання; розробка й обґрунтування системи методичних процедур, які дають змогу виявляти й урахувувати системи ціннісних орієнтацій реального життя; розробка й обґрунтування науково-методичного інструментарію, який уможливилю пояснення системи диспозицій, що реально регулюють інтерперсональні стосунки» [6, с. 87].

Аксіологічний підхід безпосередньо властивий гуманістичній педагогіці, яка досліджує особистість як найвищу цінність й самоціль громадського розвитку. Зважаючи на це, аксіологія стає фундаментом нової філософії освіти і методології педагогічної науки. Ціннісні орієнтири українського суспільства зумовлені культурними особливостями й ментальністю, що склалися історично (моральність, служіння Батьківщині, патріотизм, милосердя, здатність до емпатії, справедливість, толерантність до інших народів і культур, розумові здібності) [1].

Аксіологічний підхід для нашої розвідки є можливістю введення в дослідницький простір таких понять, як «ідеал», «цінність», «переживання», «духовне зростання», «віра»; модусом вивчення образу героя в українській літературі в єдності

соціального та екзистенційного; чинником для вивчення інтерпретації образу героя в шкільних підручниках з української літератури ХХ століття.

Герменевтичний підхід розглянуто як підґрунтя, що стосується пізнання і, відповідно, розуміння людської думки, літератури, культури, історії, мистецтва. Таке розуміння поєднує зовнішню й внутрішню суть людини і має діалектичний характер. Саме інтерпретація й розуміння вважаються фундаментальними засобами людського буття.

«Розуміння» відбиває духовну діяльність свідомості щодо осмислення дійсності і виявляється в тому, щоб осягнути логіку характерного предмета. У цьому випадку об'єктом розуміння є відображення дійсності у свідомості індивіда, що зафіксовано текстами, знаковими системами й втіленим в них змістом. Одночасно, сутність педагогічної герменевтики виявляється в здатності педагога зрозуміти й інтерпретувати педагогічні знання, опираючись на раціональну і емоційно-чуттєву, суспільну й індивідуальну практику, презентовану не тільки в науці, але й в мистецтві, мові, релігії, народних традиціях тощо.

Для нашого дослідження герменевтичний підхід є умовою розуміння текстів критичних статей шкільних підручників з української літератури й здатності встановлювати істинність або хибність наявних в них інтерпретацій образів героїв з метою опанування логічних операцій, що завдяки критичному мисленню, дає змогу вибудувати логічно повну, незалежну та несуперечливу систему знань.

Плідним для обраної проблематики дослідження є використання культурологічного підходу, який окреслює соціокультурний вимір історико-педагогічного процесу, зосередження на «економічних, соціальних, політичних обставинах, умовах, факторах, детермінантах функціонування і розвитку педагогічних феноменів, що є зовнішніми (контекстними) по відношенню до них і наповнюють їх соціокультурним змістом» [6, с. 90].

Культурологічний підхід поєднує загальнолюдський, національний і особистісно-культурний чинники, базується на тривалому взаємозв'язку освіти та культури [6, с. 41]. Він передбачає сприйняття процесу та системи наукового дослідження у контексті культурних цінностей. Застосування цього підходу дає змогу розглядати історію педагогіки як зміну культурно-історичних понять і уявлень, тобто простежити еволюцію педагогічних ідей у різних культурних умовах [6, с. 33]; сформулювати повноту відображення у змісті освіти основоположних складників культури: 1) матеріальних наслідків діяльності людності, віддзеркалених у мові, свідомості, політичній ідеології, моралі, релігії, мистецтві, науці, філософії; 2) індивідуальних людських потужностей та здібностей, зафіксованих в образних, чуттєвих знаннях, в уміннях та навичках, розвитку індивідуальних здібностей тощо.

Культурологічний підхід до вивчення образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках ХХ століття дає розуміння еволюції і трансформації головних ідей, маніфестувати глибинні підстави, найбільш виразні тенденції їх розвитку.

В основі нашого дослідження застосовано хронологічно-історичний підхід для вираження процесу формування образу героя під час розвитку мистецтва слова, віддзеркалення змін в його трактуванні у шкільних підручниках з української літератури ХХ століття.

Ретроспективний підхід використовувався з метою вивчення досвіду розвитку патріотичних та героїчних рис молоді засобами української літератури, розгляду педагогічних ідей виховання доведеної людини для розробки шляхів формування нової особистості ХХІ.

Напрямом методології соціальної практики й соціально-наукового пізнання є системний підхід, який реалізується під час дослідження об'єктів як систем. Його сутність виявляється в новій орієнтації всього дослідження, а також в новітніх принципах підходу до об'єкта вивчення. Така орієнтація спрямовується на прагнення побудувати цілісну картину об'єкта.

Основоположним системоутворювальним чинником такої системи є мета – кінцевий або проміжний результат системних змін [7]. Планомірна педагогічна система є процесом логічних змін станів, викликаним пертурбацією якісних і кількісних вимірів; щільним зв'язком фаз розвитку системи, що закономірно перетворюють одна одну.

Таким чином, системний підхід дає змогу розглядати досліджувану проблему як цілісну систему, частини якої взаємопов'язані між собою та з зовнішнім середовищем, забезпечуючи її сталий розвиток під впливом чітких умов і факторів. Цей підхід дає змогу ґрунтовно дослідити основні етапи становлення образу героя в українській літературі, повною мірою представити процес його розвитку, зосереджуючись на феноменах інтеграції та диференціації.

Образ героя в українській літературі та його інтерпретацію в шкільних підручниках у контексті системного підходу ми простежуємо як складне педагогічне явище з властивою йому системою взаємозв'язків і характеристик.

Історичний підхід також використано як методологічну основу дослідження, що розгортається як процес логічного сходження від абстрактного до конкретного, в єдності логічного та історичного методів пізнання в ході вивчення об'єктів, що удосконалюються [5; 4; 8]. Цей підхід базується на принципі історизму та встановлює об'єктивний погляд на дійсність, що підпорядковується постійним змінам упродовж років. Закономірність означеного підходу передбачає характеристику

Рис. 1

кожного етапу реального стану соціально-історичного розвитку вітчизняної педагогічної думки та її місця в контексті світових тенденцій розвитку освіти [10, с. 24].

Застосування історичного підходу в контексті обраної тематики допомагає прослідкувати особливості витоків та становлення образу героя в українській літературі в історичному та сучасному вимірах (фольклорі, літописних та педагогічних джерелах періоду Київської Русі, літописній та педагогічній спадщині XVI – XVIII ст., художніх творах вітчизняних митців слова XIX – XX ст.).

Особистісно-діяльнісний підхід у дослідженні спрямовується на розвиток особистості, формування активності, самостійності, зростанню її творчості, впевненості у своїх можливостях. Сучасні вчені (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, С. Смірнов) характеризують діяльність як субстанцію культури і всього людського світу, що створює і саму особистість; сукупність процесів реального буття людини, опосередкованих навмисним відображенням, що породжують людську психіку; форму зв'язку індивіда зі світом. Вона складається із двох взаємопов'язаних процесів: активної трансформації світу особистістю і зміну самої особистості в процесі інтеріоризації, що являє собою перетворення форм зовнішньої матеріально-чуттєвої діяльності у внутрішній план свідомості. Діяльність, маючи соціальну суспільно-історичну природу, завжди продуктивна та призводить до перетворень як у зовнішньому світі, так і в самій особистості. Саме людина є суб'єктом діяльності [2]. У центрі особистісно-діялісного підходу є здобувач освіти, його самоцінність, самобутність, суб'єктивний досвід, які потім корелюються зі змістом навчання.

В умовах означеного підходу реалізовується першорядне завдання освіти – через активізацію внутрішніх резервів створюються умови для розвитку морально досконалої, всебічно розвинутої, соціально активної особистості та здатної до саморозвитку особистості. Таким чином, особистість перебуває в центрі навчання [3].

Для інтерпретації образу героя в художній та навчальній літературі XX століття для нашого дослідження є особистісно-діялісний підхід, що спрямований на визначення індивідуалізації педагогічного процесу.

Сутність застосування методологічних принципів і методів у дослідженні подано у рис. 1.

Висновки. Таким чином, узагальнення презентованих методологічних засад організації та проведення дослідження дає змогу виявити і охарактеризувати основні тенденції, особливості становлення та розвитку образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках XX століття, означити нормативні та практичні основи вивчення образу героя на уроках української літератури та окреслити шляхи покращення змістового наповнення критичних матеріалів сучасних підручників з української літератури, враховуючи конструктивні історичні надбання.

Проведена розвідка не претендує на завершеність дослідження проблеми. Подальшого вивчення потребує історіографія дослідження образу героя в українській літературі та його інтерпретації в шкільних підручниках XX століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аксиологічний підхід як шлях до усвідомлення ціннісних аспектів громадянської освіти і виховання молоді. URL: <http://vuzlib.com/content/view/792/941/>.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : навч.-метод. посіб. К.: ІСДО, 1998. 204 с.
3. Верченко Н. Особистісно-діялісний підхід як головна передумова сучасної освіти. irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
4. Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Житомирська область / ред. рада вид. : В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]. К. : Знання України, 2009. 491 с.
5. Вовк Л. П. Історія освіти дорослих в Україні: нариси. К.: Укр. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1994. 226 с.
6. Глухарєв С. М. Методологія наукових досліджень: конспект лекцій. Харків: ХНАМГ, 2012. 112 с.
7. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. К. Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
8. Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення : монографія / А. В. Суцєнко, Т. І. Суцєнко, О. О. Фунтікова та ін.; за заг. ред. О. О. Фунтікової. Запоріжжя: КПУ, 2008. 392 с.
9. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти в Україні. URL: <https://nvs.org.ua/news/mon-zatverdylonovu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/>.
10. Кушнір В. М. Профільне навчання в історії розвитку вітчизняної школи (друга половина XIX – XX ст.): монографія. – Умань: Видавець «Сочинський», 2016. 418 с.
11. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Шлях освіти. 1999. № 1. С. 42–45.